

УДК 349.3

ГНАТЕНКО К.В.

**ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ САМОЗАЙНЯТИХ ОСІБ**

У статті визначено сутність соціального захисту осіб. А зокрема, значну увагу зосереджено на дослідженні правових позицій вчених щодо визначення вказаного поняття. Визначені основні ознаки, які характеризують поняття соціального захисту самозайнятих осіб. Також вказані особливості цього поняття. І насамкінець визначено власну правову позицію щодо визначення поняття та особливостей соціального захисту самозайнятих осіб.

Ключові слова: соціальний захист, соціальний захист самозайнятих осіб, ознаки соціального захисту самозайнятих осіб, особливості соціального захисту самозайнятих осіб.

В статье определена сущность социальной защиты лиц. А в частности, значительное внимание сосредоточено на исследовании правовых позиций ученых по определению указанного понятия. Определены основные признаки, характеризующие понятие социальной защиты самозанятых лиц. Также указаны особенности этого понятия. И наконец указано собственную правовую позицию относительно определения понятия и особенностей социальной защиты самозанятых лиц.

Ключевые слова: социальная защита, социальная защита самозанятых лиц, признаки социальной защиты самозанятых лиц, особенности социальной защиты самозанятых лиц.

The article defines the essence of the social protection of persons. In particular, much attention is focused on the study of the legal positions of scientists in the definition of this concept. The main features that characterize the concept of social protection of self-employed persons. Also listed features of the concept. Finally, given its own legal position regarding the definition and characteristics of the social protection of self-employed persons.

Key words: social protection, social protection of self-employed persons, the symptoms of social protection of self-employed persons, particularly social protection of self-employed persons.

Вступ. Особи, які самостійно забезпечують себе роботою, є специфічною категорією працездатного населення, діяльність якої регулюється спеціальними нормативно-правовими актами. Однак на практиці доволі часто виникає плутанина та неоднозначність у трактуванні норм законодавства в частині визначення осіб, яких варто відносити до вказаної категорії. Така плутанина та невизначеність статусу та комплексу прав і свобод, що гарантовані таким особам, приводить до неефективного механізму керування усім інститутом самозайнятості в країні. Тому розгляд та детальний аналіз існуючих особливостей соціального захисту самозайнятих осіб допоможе вирішити не тільки проблему зростання «тіньового» сектору економіки, а також дозволить розв'язати системні прорахунки влади у вирішенні питання фактичного безробіття.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності та особливостей соціального захисту самозайнятих осіб. Для досягнення визначеної мети потрібно проаналізувати правові позиції вчених щодо визначення поняття соціального захисту самозайнятих осіб. Визначити основні ознаки, які характеризують це поняття та вказати його особливості.

Стан наукового дослідження. Науково-теоретичну основу дослідження питань соціального захисту населення склали наукові праці відомих вітчизняних вчених-правознавців: В.С. Андрєєв, Н.Б. Болотіна, Ж.А. Горбачова, І.В. Захаров, Р.І. Іванова, Е.Е. Мачульська, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, Е.Г. Тучкова, Я.М. Фогель, О.Г. Чутчева, В.Ш. Шайхатдинов та ін. Так, своєрідне визначення поняття «соціальний захист» наводить Е.М. Лібанова, яка вважає, що соціальний захист – це матеріальне забезпечення всіх без винятку громадян не нижче за соціальні нормативи та забезпечення гідних умов для проживання [1, с. 12].

Результати дослідження. На думку І.М. Сироти, термін «соціальний захист» – одна із функцій держави, що означає комплекс заходів матеріальної підтримки непрацездатних, найменш захищених громадян [2, с. 10]. На відміну від попереднього автора, визначення І.М. Сироти є повнішим, проте також не досить досконалим. Адже, стверджуючи про те, що на матеріальну підтримку можуть розраховувати тільки непрацездатні та найменш захищені громадяни, автор забуває, що право на соціальний захист гарантоване будь-якій особі незалежно від майнового стану та фінансової незалежності. Отже, соціальний захист стає не стільки механізмом кризового втручання, скільки стратегією профілактики негативного впливу можливих соціальних ризиків. Він, таким чином, не лише усуває наслідки соціальної нерівності, а й передбачає збалансований перерозподіл суспільних благ, стаючи способом зменшення нерівності та подолання (недопущення) маргіналізації окремих осіб. Разом з цим варто відмітити і те, що соціальний захист полягає у реалізації основних напрямів соціальної політики завдяки комплексу організаційно-правових і соціально-економічних заходів, метою яких є: 1) створення для працездатних громадян належних умов для забезпечення їхніх соціально-економічних і духовних потреб; 2) гарантоване забезпечення рівня доходу не нижчого за прожитковий мінімум громадянам, які потребують соціальної допомоги [3, с. 259]. Отож, виходячи з цього, досить влучно зазначає В. Єременко, котрий вказує, що система соціального захисту населення має включати такі елементи: по-перше – це правові, економічні та соціальні гарантії; по-друге, фінансові, інформаційно-інтелектуальні та природні ресурси; по-третє, бюджетні та позабюджетні механізми; по-четверте, державні, громадські та міжнародні інституції. При цьому, на думку вченого, головна роль має належати проведенню моніторингу соціальної захищеності. Для вирішення завдань соціального захисту населення потрібно використовувати регулювання соціально-економічних індикаторів рівня життя (межа мало-забезпеченості, прожитковий мінімум, мінімальний споживчий бюджет, мінімальна заробітна плата та індекс людського розвитку) [4, с. 27]. Отже, визначаючи сутність соціального захисту значну увагу треба приділяти соціальній підтримці активності, ініціативи громадян. Адже саме вона здійснюється щодо працездатного населення і полягає в тому, що держава має надавати людям соціальні гарантії рівних умов для підвищення рівня життя за рахунок особистого трудового вкладу. І як відзначає І. А. Григор'єва, одночасно воно покликане захистити соціально вразливі групи населення, яким загрожує соціальне відчуження. Тому, виходячи з вищесказаного, вчена відзначає, що держава має підтримувати соціальний розвиток людини, забезпечуючи можливість для кожного здійснити своє право на соціальний захист, надаючи соціальну підтримку і допомогу та дозволяючи нормалізувати взаємини з суспільством [5, с. 192]. Саме тому, виходячи з того, що соціальний захист – комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють дестабілізуючим життєвим факторам (інфляція, спад виробництва, економічна криза, безробіття), варто відзначити, що особи, які забезпечують себе роботою самостійно, також потребують вказаного захисту. Адже у країнах з ринковою економікою соціальна захищеність працездатних осіб насамперед пов'язана з наявністю умов для використання праці як головного джерела доходів для забезпечення нормального рівня життя. Це досягається тоді, коли людина має можливість використати свою працю для задоволення своїх матеріальних і духовних потреб, тобто тоді, коли вона зайнята. Через трансформаційну кризу в Україні, яка послабила соціальну захищеність населення, проблема зайнятості, зокрема й самозайнятості, посідає одне з провідних місць у державі. Особлива увага до соціального захисту самозайнятого населення аргументується тим, що їх зайняття незалежною професійною діяльністю створює для них економічні передумови такого захисту. Отже, аналізуючи усе вищевикладене, пропонуємо під соціальним захистом самозайнятих осіб розуміти комплекс організаційно-правових та економічних заходів, що спрямовані на захист добробуту та гарантування мінімальних соціальних прав та свобод особи, котра реєструється як фізична особа-підприємець або займається незалежною професійною діяльністю в конкретних економічних умовах з урахування специфіки інституту самозайнятості.

Серед ознак соціального захисту самозайнятих осіб варто виділити такі: 1) представлений сукупністю організаційно-правових та економічних заходів, що спрямовані на задоволення особистих матеріальних потреб самозайнятих осіб; 2) забезпечує соціальну справедливість та соціально-політичну стабільність; 3) сприяє зменшенню бідності та безробіття серед самозайнятих осіб; 4) спрямований на забезпечення вільного розвитку та реалізації здібностей самозайнятими особами; 5) здійснюється за рахунок державних коштів; 6) не враховує всі види соціального страхування у разі настання визначених законодавством страхових випадків. Отож, аналізуючи усе вищевикладене, можна з впевненістю зазначити, що виникнення соціального захисту самозайнятих осіб в першу чергу зумовлено складною ситуацією, що склалася в нашій державі стосовно правового забезпечення вказаної категорії громадян.

У продовження нашого дослідження зазначимо і те, що відповідно до принципів побудови системи соціального захисту у європейських країнах основними формами соціального захисту самозайнятих осіб є соціальне страхування та соціальна допомога. Так, особи, які провадять незалежну професійну діяльність відповідно до статті 4 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», є платниками єдиного внеску. Зокрема ст. 10

цього Закону передбачає, що особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності, беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування протягом строку, визначеного в договорі про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, але не менше ніж один рік [6]. Отже, як видно з норм чинного законодавства, застраховані особи мають право на отримання допомоги по тимчасовій непрацездатності, включаючи догляд за хворою дитиною або хворим членом сім'ї, допомоги по вагітності та пологах, допомоги на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві), оплату лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань або травм (100% за рахунок страхових коштів). При цьому відповідно до ст. 9 Проекту Закону України «Про соціальний захист осіб, які самостійно забезпечують себе роботою», реалізація державної політики у сфері соціального страхування самозайнятих осіб покладається на Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. І як визначено нормами вказаного Проекту, до повноважень органу соціального страхування самозайнятих осіб належать: а) провадження збору та акумуляція соціальних страхових внесків; б) контроль за виконанням самозайнятою особою умов договору про добровільну участь у системі соціального страхування самозайнятих осіб та вимог цього Закону; в) ведення обліку та сплати самозайнятими особами соціальних страхових внесків [7]. Отже, з наведеного видно, що система соціального страхування самозайнятих осіб разом із вдосконаленням системи соціальних виплат передбачає розвиток добровільного страхування вказаних осіб, що дасть змогу мобілізувати грошові заощадження цих осіб, використати їх в національній економіці та забезпечити належний рівень їх соціального захисту [8, с. 314]. На нашу думку, узгодження національного законодавства з європейськими вимогами потрібне, проте такий процес варто проводити послідовно та виважено, адже зобов'язати самозайнятих осіб на обов'язковій основі сплачувати страхові внески без відповідного детального аналізу може негативним чином відобразитись на загальній ситуації у самозайнятості.

Щодо соціальної допомоги, то як визначено М.Д. Бойком, соціальна допомога – це механізм реалізації права громадян, не застрахованих в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування або застрахованих менше шести місяців, які опинились під дією факторів, визнаних державою соціально значущими, та внаслідок яких знизилась їх здатність до самозабезпечення, на достатній життєвий рівень, який не може бути нижчим за прожитковий мінімум [9, с. 213]. Тому, говорячи про соціальну допомогу для самостійно зайнятих осіб, зазначимо правову позицію О. Позняка, який неодноразово наголошує на тому, що матеріальне забезпечення осіб, які самостійно забезпечують себе роботою, за рахунок коштів обов'язкового соціального страхування залежить від законодавчо встановлених для них умов. Однаковості правового регулювання окремих соціально-страхових відносин, суб'єктами яких є ці особи, немає. Щодо осіб, які самостійно забезпечують себе роботою, такий підхід може визнаватися виправданим лише в тому випадку, якщо вони мають право вибору на це страхування. Тому, як відзначає вчений, реалізації ними своїх, наприклад, пенсійних прав не має ставитися в залежність від загальної економічної ситуації у країні. У зв'язку з цим пропонується переглянути існуючу структуру пенсій, базова частина яких має забезпечуватися за рахунок коштів державного бюджету. А щодо соціальних допомог, то умови і норми їх надання мають піддатися відповідному коригуванню в законодавчому порядку [10, с. 6].

Отже, узагальнюючи усе вищевикладене, варто відзначити, що соціальний захист самозайнятих осіб потребує розробки та впровадження в дію спеціальної законодавчої нормативно-правової бази, яка буде передбачати певні допоміжні та компенсаційні заходи для такої категорії населення, що підпадають під поняття «самозайнятих». Соціальний захист осіб, які самостійно забезпечують себе роботою має бути побудований таким чином, щоб ресурси держави витрачались саме на адресну та конкретну підтримку тієї частини населення, яка цього потребує.

Таким чином, до основних особливостей соціального захисту самозайнятих осіб варто віднести: 1) відсутність чіткого законодавчо визначеного механізму надання соціального захисту самозайнятим особам; 2) обмеженість повноцінного доступу до системи соціального страхового забезпечення; 3) можливість одночасно виступати як страхувальником, так і застрахованою особою. Своєрідність соціального захисту самозайнятих осіб як суспільного інституту полягає в тому, що він є сферою практичного створення умов для задоволення потреб вказаної категорії громадян. Завдання демократичної та правової держави – це забезпечення соціальної рівноваги в суспільстві, недопущення зубожіння та бідності, а також гарантії реалізації громадянам їх конституційних прав.

Висновки. Отже, самозайняті особи – це категорія активного населення, яка може стати додатковим поштовхом до економічного зростання України та суттєвого зниження рівня фактичного безробіття. Наразі вітчизняне законодавство не містить чіткого визначення поняття «самозайнята особа», її відповідних прав та обов'язків, що включає і соціальні гарантії її захисту. Тому в першу чергу

потрібно переглянути існуючу систему чинного законодавства, особливу увагу звернувши на соціальний захист самозайнятих осіб, адже наразі ті способи та механізми захисту, які прийняті вітчизняними можновладцями, є недосконалими та такими, що більше змушують самозайнятих осіб працювати неофіційно, без будь-яких соціальних гарантій.

Список використаних джерел:

1. Лібанова Е.М. Ринок праці та соціальний захист : [навч. посіб. із соц. політики] / Е. Лібанова, О. Палій. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 491 с.
2. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні / І.М. Сирота. – Х. : Одиссей, 2004. – 522 с.
3. Галашко С.І. Аспекти соціального захисту: вітчизняна проблематика та шляхи її вирішення / С.І. Галашко // Фінансова система України: збірник наукових праць Національного університету «Острозька академія». – 2011. – Вип. 16. – С. 256–262.
4. Єременко В. Соціальна економіка в концепції еволюції соціально-економічних систем / В. Єременко // Економіка України. – 2008. – № 12(565). – С. 19–28.
5. Григор'єва І. А. Теорія і практика соціальної роботи : [підручник] / І.А. Григор'єва, В.Н. Келасьєв. – СПб. : СПбГУ, 2004. – 536 с.
6. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 2. – Ст. 11.
7. Про соціальний захист осіб, які самостійно забезпечують себе роботою : Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:RKJMvdpRqZgJ:w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34%3Fid%3D%26pf3511%3D23690%26pf35401%3D62549+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua>.
8. Пономаренко Є. Б. Сучасні тенденції адаптації закордонного досвіду соціального страхування в Україні / Є.Б. Пономаренко // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки». – 2013. – № 1. – С. 309–315.
9. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України : [навч. посіб.] / М.Д. Бойко. – К. : Олан, 2004. – 312 с.
10. Позняк О. Теоретико-методичні основи дослідження самозайнятості в Україні / О. Позняк // Україна: аспекти праці. – 2000. – № 8. – С. 3–7.